

De lindeboom in Nederland

Deel 1

In de omgeving van de mens is de linde een vertrouwde en veelvuldig voorkomende boom: vele straten, lanen, landgoederen en parken, pleinen en erven zijn ermee beplant. Als herdenkingsboom bij de bevrijding en bij gebeurtenissen in het koninklijk huis is de linde een graag gebruikt symbool. Op kruisingen van wegen en langs dijken zijn het de reeds van veraf zichtbare bakenbomen. In Brabant en Limburg hangt menig wegwijk aan een linde en staat menige kapel beschut tussen enkele lindebomen. Als minder prettig wordt het z.g. druipen van lindebomen beschouwd, een kleverige vloeistof afkomstig van luizen die zich met de sappen uit het lindeblad voeden. Op die suikerachtige stof vestigt zich een zwarte poederige schimmel, reden waarom vooral autobezitters de linde als onaangenaam ervaren. De imkers hebben weer wat meer waardering. Lindebloesem geeft een uitstekende kwaliteit honing.

Gebruik en legende

Rond de linde bestaan allerlei legenden en verhalen. De linde werd vóór het Christendom wel verbonden met godinnen van vruchtbaarheid, liefde en gerechtigheid. In Tilburg verscheen Maria in een lindeboom, waarbij haar beeltenis in de vorm van de bast achterbleef en nog steeds te zien is. Een kapel te Thorn onder de linden werd gebouwd uit dankbaarheid voor een wonder van Maria. In Utrecht en Heerde (Overijssel) vinden we kindertjesbomen, een variant op de boerenkool en de ooievaar, en in Maastricht is een schat verborgen in een linde. In Bergeijk in Brabant vond een overleden pater het nodig bij een lindeboom als spook voorbijgangers lastig te vallen, terwijl in het naburige Luijksgestel zieken konden genezen door een naald in de boombast te steken. Ook in Alphen was eertijds zo'n koortsboom. In het sociale leven speelt de linde een rol voor jonge geliefden: bij de boom der zuchten in Balk (Friesland), in Oisterwijk (Brabant) als trouwlaantje, evenals in Prinsenbeek bij Breda, en als fluister- en leugenboom in Heukelum (Zuid-Holland). In Vorden zou Lodewijk XIV hebben gerust onder een linde en bij Deventer worden de Kozakken ermee in verband gebracht.

De linde behoort tot de boomsoorten die het meest bij de landelijke inventarisatie van monumentale bomen, van de Bomenstichting, zijn geregistreerd. Toch zijn vooral na de oorlog vele lindebomen verdwenen onder meer als gevolg van weg- en straatverbredingen en soms onnodige verjonging van oude beplantingen. De laatste jaren lijkt er weer een toenemende belangstelling te bestaan, met name voor leilindes. De linde laat zich gemakkelijk knotten, 'leiden' en candelabereren als boerderijboom of sierboom voor lanen en parken. De meest opmerkelijke snoeivorm is wel de etagelinde waarvan nog enkele zeer oude exemplaren voorkomen in Midden-Brabant (Nuenen, Oisterwijk, Tilburg en Hilvarenbeek), vroeger ook in Limburg, en kleinere bomen in Drenthe, langs de IJssel, in West-Brabant en Zuid-Limburg).

Etagelindes tot in drie etages staan op de dorpspleinen en zijn in een soort parasolvorm gesnoeid, die door een stellage van palen wordt gestut. Op zulke centrale bomen werden de openbare berichten geprikt, er werd onder vergaderd door de dorpsraad, rechtgesproken en markt gehouden. Misschien werden er vóór de reformatie ook lindefeesten gehouden zoals in Duitsland hier en daar nog wel het geval is. De verschillende etages symboliseren de hiërarchie van God, geestelijkheid en het volk, danwel hemel, aarde en onderwereld.

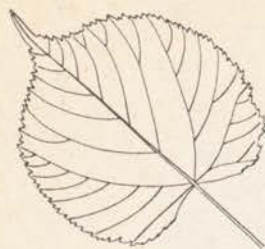
Lindesoorten en hun verspreiding

Ondanks het feit dat de linde overal te vinden is, is deze boomsoort in het wild uiterst zeldzaam en in de meeste provincies zelfs geheel verdwenen. Inheems zijn er twee soorten: de winterlinde (ook wel kleinbladige linde, *Tilia cordata*) en de zomerlinde (ook wel grootbladige linde, *Tilia platyphyllos*). Er zijn aanwijzingen

dat de kruising tussen beide soorten, de Hollandse linde (*Tilia x vulgaris*) sporadisch in het wild voorkwam. Vrijwel alle geplante lindes zijn Hollandse lindes en bestonden tot ca. 1800 uit

Snoeilinden op de kerkterp van Anjum (Fr).
foto: Bert Maes

Tilia cordata
winterlinde

Tilia platyphyllos
zomerlinde

Tilia x vulgaris
Hollandse linde

vermoedelijk twee klonen, de Koningslinde (*Tilia vulgaris* 'Pallida') en de Zwarte linde (*Tilia vulgaris* 'Zwarte linde'). In de 19e eeuw komen er andere typen bij. Daarnaast komen als minder algemeen in parken en als straat- en laanbeplantingen ook zilverlinde, Krimlinde en Amerikaanse linde voor. In totaal komen er op het noordelijk halfrond in de gematigde zone ca. 50 lindesoorten voor. In botanische tuinen en parken zien we wel eens bijzondere soorten, kruisingen of variëteiten. Met name de botanische tuinen van Utrecht en Wageningen bezitten aardige *Tilia*-collecties met Aziatische en Amerikaanse lindesoorten.

De *winterlinde* is te herkennen aan het vrij kleine kale blad, met blauwachtige onderkant waar de nervatuur nauwelijks te zien is. In de oksels van de nerven zitten roestbruine haartoefjes. De bloemen zijn lichtgeel en zijn met de bloeiwijze omhooggericht. Met dat laatste kenmerk onderscheidt de winterlinde zich van de Hollandse linde die er soms erg op lijkt. Het blad van de *zomerlinde* is aan de onderzijde altijd behaard, tenminste op de nerven die duidelijk zichtbaar zijn. De toefjes zijn meestal licht van kleur. De bloemen zijn wat donkerder geel dan die van de winterlinde en de bloeiwijze is hangend. De vruchten van de zomerlinde zijn groter en harder en hebben meestal duidelijke ribben. De *Hollandse linde* is goed van de winterlinde te onderscheiden door de hangende bloeiwijze en de duidelijke tertiaire nerven aan de onderzijde van het blad.

De winterlinde komt in ons land in het wild nog het meest voor in Twente en verder in de Achterhoek rond Winterswijk, in de omgeving van

De nog weinige groeiplaatsen van de linde-soorten kunnen worden beschouwd als waardevolle genenbronnen, van waaruit herintroductie kan plaats vinden. In het Natuurbeleidsplan van mei 1989 is de linde opgenomen als aandachtsoort en zal ze mede om die reden prioriteit krijgen in het Soortbeschermsplan. Met name wordt gedacht aan herintroductie in bossen die als natuurbos zijn aangewezen, waardoor een gevarieerder bomenbestand ontstaat.

Ecologie

De lindes groeien in het algemeen op niet te droge, voedselrijke bodems. Het blad verteert gemakkelijk en is daardoor gunstig voor de bodemvorming. De winterlinde is beter bestand tegen milieuverontreiniging en komt ook wel in de wat armere Wintereiken-Beukenbossen voor. Als belangrijkste bosgemeenschappen kunnen verder genoemd worden: Eiken-Beukenbos, Eiken-Haagbeukenbos, Vogelkers-Essenbos, Eiken-Vogelkersbos en Essen-Iepenbos. De lindes kiemen veelvuldig spontaan, vooral de zomerlinde, maar door vraat van dieren (reeën en muizen b.v.) krijgen ze meestal geen kans om uit te groeien. Spontane boompjes zien we soms in onze steden op kade- en werfmuren, kerkhoven, tussen straatstenen e.d. Het betreffen dan voedselrijke, kalkhoudende milieus die overeenkomen met de kalkrotsbodems van midden Europa waar de linde van nature nog veel voorkomt.

De oorzaak van de drastische achteruitgang van de linde is niet helemaal opgehelderd. Uit stuifmeelonderzoek blijkt dat het hoogtepunt van de linde in het Atlanticum was (rond 5000 v.Chr.). Grote delen van het lindebos-areaal zijn verdwenen door landbouwontginningen vanaf het Neolithicum. Ook wijziging van het klimaat wordt wel als oorzaak genoemd. De bredere verspreiding blijkt ook nog uit de vele lindetoponiemen die ons land rijk is. De linde werd vooral gebruikt als veevoer, bron van zoetstof (honing) en bastvezel (voor matten en sandalen b.v.). Later hebben hooi, bietensuiker en vezels van vlas en hennep langzamerhand het economisch gebruik van de linde overbodig gemaakt. Andere gebruiksmogelijkheden zijn nog: houtskool (voor buskruit), snijhout, bloesemthee, hout voor lijsten, pianotoetsen en tekenborden. In feite is het nuttig gebruik thans zeer beperkt, waardoor de linde praktisch uit onze bossen is verdwenen. Ongelukkigerwijs valt de linde ook buiten de boswet, zodat zelfs herplant niet verplicht is!

Ouderdom

Zoals gezegd is de linde die we algemeen van onze steden en dorpen kennen de Hollandse linde (*Tilia x vulgaris*). Tenminste vanaf de 17e eeuw is deze linde gekweekt en verhandeld. Bekend is, dat duizenden gekweekte boompjes in de 17e eeuw naar Engeland verscheept werden. In Engeland bestaan nog steeds lanen uit die tijd. In ons land is vermoedelijk de laatste lindelaan uit die tijd in 1961 gekapt in Haarlem, de Spanjaardslaan! Wel zijn er nog een aantal oude solitaire bomen op dorpspleinen, boerenerven en landgoederen bewaard gebleven.

Kopse Hof bij Nijmegen.
Lindengroep op een heuvel.
Vrijgekomen wortels door
erosie.
foto: Bert Maes

Nijmegen (o.a. Duivelsberg met fraaie opgaande bomen van ca. 150 jaar oud) en Zuid-Limburg (o.m. de Schone Grub in het Savelsbos met oudere bomen en uitgelopen hakhoutstobben, samen met de zomerlinde). De winterlinde staat in boerenbosjes en houtwallen. De zomerlinde vinden we vooral in de IJsselstreek, nabij Vorden, Middachten en omgeving als onderdeel van parkbossen, van landgoederen en houtwallen. Verder sporadisch langs de Slinge bij Winterswijk, langs de Maas in Midden-Limburg en in Zuid-Limburg. Over de grens in de Voerstreek, in het dal van de Hohn en de omgeving van Limbourg wordt de zomerlinde wat algemener.

Over leeftijden van lindebomen bestaan interessante opvattingen en discussies. Dikke bomen worden al gauw 500 jaar genoemd en 800, zelfs 1000 is niet ongebruikelijk! In werkelijkheid is onze oudste boom van Sambeek (Gemeente Boxmeer in Brabant) met een stamomvang van bijna 8 meter, hooguit ca. 450 jaar oud. Van de dorpslinde te Hilvarenbeek van 565 cm omtrek is een archiefstuk over de aanplant bekend uit 1676. Bij de St.Rochuskapel te Geetbets (bij Zoutleeuw in Vlaanderen) uit 1542

staat een linde van ca. 8 meter omtrek uit ongetwijfeld dezelfde tijd. Vaak zijn er wel middeleeuwse vermeldingen van lindebomen, maar die hebben dan betrekking op voorgangers. Van verschillende dorpspleinen (Hilvarenbeek, Eindhoven en Oirschot) is bekend dat er twee of meerdere bomen stonden. Zodra er een verdween werd die vervangen. De als 500 jaar oud bekend staande linde van Terheijden bij Breda van 4 meter omtrek bleek na velling enige jaren geleden ca. 180 jaar te zijn. De als 400 jaar oud bekende linde van Ijsselylied te Wezep (Gelderland) van 6 meter omtrek, waaide in april 1989 om en bleek volgens de jaarringen nog geen 200 jaar te zijn. Een linde in Haaren (Noord-Brabant) van 540 cm omtrek, bleek na velling, ca. 200 jaar te zijn. Een linde in Lochem van 470 cm omtrek is geplant in 1795. Daarentegen zou de zomerlinde in West-Duitsland, net over de Nederlandse grens bij Bourtange, van 17 meter omtrek (!), wellicht 1000 jaar kunnen zijn. Deze boom heeft een goede standplaats, is nog zeer vitaal en lijkt het eeuwige leven te hebben. In het algemeen worden dikke bomen dus veel te oud geschat. Anderzijds kunnen lindes op arme grond, door veelvuldige snoei of door aanwezigheid in dichte laanbeplanting ook wel te jong geschat worden. De lindes b.v. op de Utrechtse werven van de Oude- en Nieuwegracht van zo'n 2 à 2,5 meter omtrek zijn tenminste ca. 150 jaar oud.

Uit onder meer de inventarisatie van de Bomenstichting blijkt dat er in Nederland ca. 50 lindebomen staan van 4,5 meter stamomvang of meer en die dateren uit de 17e of 18e eeuw; een enkele is wellicht 16e eeuw. Deze bomen staan voornamelijk in het oosten van ons land. Het merendeel betreft Hollandse lindes, verder een tiental zomerlindes en een enkele winterlinde. Mogelijk is een deel van deze bomen afkomstig uit bossen die thans zijn verdwenen. Buiten ons land betreffen de oude solitaire bomen vrijwel altijd zomerlindes. De nog bestaande oude Hollandse lindes zijn vooral van bete-

kenis als genenbron voor herstel en aanvulling van lanen op landgoederen en buitenplaatsen. Lindes die thans in de handel zijn, hebben vaak heel andere eigenschappen en geven een heel ander visueel beeld.

Uit het bestaan van lindebomen in ons land uit tenminste de 16e eeuw, en in Duitsland wellicht nog 11e of 12e eeuw, blijkt dat deze boomsoort niet gauw aan verjonging toe behoeft te zijn. Dat geldt overigens ook voor allerlei andere bomen. Bij beheersplannen voor lanen, parken en

landgoederen wordt meestal veel te snel aan verjonging gedacht, juist op een moment dat de bomen een eigen karakter gaan krijgen en de moeite waard gaan worden. Het zal duidelijk zijn dat met het kappen van oude bomen ook waardevol, soms onvervangbaar genetisch materiaal verloren gaat.

De Nederlandse linde-top-tien:

1. *Sambeek* (Noord-Brabant), Gemeente Boxmeer, 780 cm, ca. 450 jaar. Hollandse linde.
2. *Nuenen* (Noord-Brabant), hoge etagelinde op het dorpsplein van 625 cm omtrek, ca. 350 jaar. Zomerlinde.
3. *Ter Apel*, Kruissherenklooster (Groningen), winterlinde van 485 cm, ca. 300 jaar.
4. *Achterberg* (Utrecht) bij Rhenen, Boerderij Levendaal, Hollandse linde van 600 cm omtrek, ca. 350 jaar.
5. *Oisterwijk* (Noord-Brabant), De lind, zomerlinde van 450 cm, etagelinde, ca. 300 jaar.
6. *Domburg* (Zeeland) bij Kasteel Westhove, Hollandse linde van 450 cm omtrek, ca. 300 jaar.
7. *Tietjerksteradeel* (Friesland), Landgoed de Klinze, 600 cm omtrek, ca. 350 jaar.
8. *Overberg* (Utrecht) bij Amerongen, Hollandse linde van 600 cm omtrek, ca. 350 jaar.
9. *Hilvarenbeek* (Noord-Brabant) Vrijthof, Hollandse etagelinde van 565 cm omtrek, ca. 325 jaar.
10. *Cottessen* (Limburg) bij Vaals, 490 cm omtrek, zomerlinde van ca. 250 jaar.

Bert Maes

Van Bert Maes verschijnt rond de jaarwisseling een uitvoerig rapport getiteld:

De Linde in Nederland

N. Maes en T. van Vuure

Uitgave: Stichting Kritisch Bosbeheer

Postbus 72, Utrecht

*Oude snoeielindelaan op de buitenplaats Elswout, Kennemerland (N.H.)
foto: Bert Maes*

Literatuur

- Berk, G.L., 1976. Ons Bomenland. Bussum.
- Berk, G.L., 1979. Zwerven door ons Bomenland. Bussum.
- Bomenstichting/ Staatsbosbeheer, Archief bomeninventarisatie. Utrecht.
- Copijn, J., ca 1977. Bomen laten leven. Amsterdam.
- Fontaine, F.J., 1989. Het geslacht Tilia L., De Linde. Boomspegel, Haaren.
- Graaff, G.de en J.Pit, 1984. Geheimen van bomen. Barneveld.
- Hendriks, J. en A. Werker, Bomen in Limburg. Maastricht.
- Maes, N.C.M. en T. van Vuure, 1989. De linde in Nederland. Uitgave Stichting Kritisch Bosbeheer, Utrecht.
- Maes, N.C.M., 1989. De linde in Brabant. In: Monumenten. Helvoirt.

Bert Maes verricht ten behoeve van Stichting Kritisch Bosbeheer en de Directie Bos- en Landschapsbouw (voorheen Staatsbosbeheer) een onderzoek naar de oorspronkelijke groeiplaatsen van de inheemse lindssoorten en de oude aangeplante linderassen.

De lindeboom in Nederland

Deel 2 - een linde-excursie

In het laatste nummer van 1989 beschreef auteur Bert Maes de mythe die is verbonden aan de linde en ging hij in op het gebruik en de verspreiding van de verschillende lindsorten.

Deze tweede aflevering is het eerste deel van een excursie door de noordelijke provincies. De meest opvallende of de meest merkwaardige bomen komen hierin aan bod.

Het tweede deel van de excursie wordt geplaatst in Bomennieuws nummer 2.

Groningen

In het vlakke en wijde zeekleigebied van Groningen valt de linde extra op. Een markant beeld geven de hoog gesnoeide en geleide linden, soms in meerdere rijen rondom de monumentale terpboerderijen zoals in Eeuwsom (gem. Rottum), Usquert en Warffum (gem. Breede). Overal langs de oude waddendijken komen oude boerderij- en huislinden voor. Ze zijn hier vanwege de weinig vervuilde lucht rijk aan korstmossen. Een toppers in Groningen is de 17e eeuwse winterlinde, met een stamomvang van 485 cm, bij het Kruisherenklooster in Ter Apel. Het is een door de ouderdom grillige maar nog vitale boom. Het is wellicht de oudste winterlinde in ons land. De linde van Ter Apel is voor het genenreservoir van groot belang, omdat er nog maar een paar oude winterlinden zijn in ons land! Op het kerkhof van Blijham bij het oude kerkje staat een uitzonderlijk grote zilverlinde. Deze boom van 565 cm omtrek is geënt op een zomerlinde. Kostelijk zijn de linden op de centrale brink van het vestingstadje Bourtange, een kring van hoge meerstammige linden uit de napoleontische tijd. Het is aan te bevelen om bij Bourtange enkele kilometers over de grens in Heede te gaan kijken. Daar staat de vermoedelijk oudste linde van Europa (ca. 1000 jaar), een zomerlinde met een stamomtrek van maar liefst 17 meter(!). Deze reusachtige en nog zeer levenskrachtige boom behoorde oorspronkelijk bij een, inmiddels verdwenen, kasteel en was wel-

twee karakteristieke kiembladen die op twee handjes lijken, te voorschijn.

Groningen kent diverse grotere en kleinere landgoederen, zoals de Ennemaborgh, waar de linde een rol speelt. Opmerkelijk is de Havezathe in Wedde met oude snoeibomen langs een gracht. Tenslotte noemen we de stad Groningen waar, naast fraaie bomen in de parken, ook onlangs interessante pogingen zijn gedaan, om in het historische stadsdeel linden te planten om

*Friesland: Sloten
Historisch dorpsbeeld met
circa tachtig jaar oude
leilinden langs de gracht
foto: E. van den Dool*

het harde stenige milieu te veraangenamen. Een verrassing biedt het hofje van het Pepergasthuis met snoeilinden.

Friesland

Ook in Friesland hebben de linden in het vlakke land een bakenfunktie. De mooiste en oudste bomen zoeken we hier echter in het hoger gelegen keileemgebied van Gaasterland. Bekend zijn de stadjes Balk en Sloten met historische bebouwing langs de grachtjes met aan weerszijde markante snoeilindenrijen. Brinken of dorps-

*Groningen: Rottum
Boerderijterp met vele
snoeilinden als windkering
foto: Bert Maes*

licht als een etageboom gesnoeid. Ongeveer 250 jaar geleden zijn de zijtakken verdwenen of verwijderd en heeft zich op de oude stam een kring van nieuwe takken gevormd. Deze takken zijn nu op zich al weer enorme bomen. In het erbij gelegen bosje zijn in de loop van de tijd verscheidene zaden van de oude boom ontkiemd en uitgelopen tot volwassen bomen. Nog steeds komen er ieder jaar weer lindekiemen, met de

kernen met linden hebben Oude Mirdum, Langweer en Veenklooster. De oude kern van Oostvlieland op Vlieland heeft een straatbeplanting van afwisselend linden en iepen. Typerend zijn in Friesland de kerkerpen met romaanse en vroeggotische kerken, waarom heen een kring van opgaande - of snoeilinden. Voorbeelden zijn Anjum, Midwolde, Marrum, Jouwerd en Metslawier. De oudste lindebeplantingen staan onge-

twijfeld op de buitenplaatsen en 'Staten' van Friesland. Schitterende voorbeelden zien we op Wickel, Martenastate, Harstastate, Klinze en Ypeystate. Op Klinze staat bij het 19e eeuwse landhuis de oudste linde van Friesland, de leeftijd wordt geschat op 300 jaar, de omtrek be-

Drenthe: Norg
Brink met fraaie
lindenbeplanting
foto: Bert Maes

draagt 6 meter. Het is een merkwaardige grillige holle boom met overgroeiingen en adventiefwortels. Bij het landhuis is ook een laan van hoge opgaande linden. Op het fraaie landgoed Ypeystate, ontworpen door Roodbaard, staan in laanverband en rond de vijver verscheidene dikke snoeilinden die uit de 18e of vroege 19e eeuw kunnen dateren. Apart is een scherm van

zoeken op de brinken van de dorpen in de beekdalen van het keileemgebied. Ook op het veen, zoals langs de Drentse Hoofdvaart, zijn hier en daar mooie voorbeelden aan te treffen. Weergaloos zijn de brinken van Norg en Gieten met opgaande en snoeibomen rond de oude kerkjes en langs de historische dorpsbebouwing. In Gieten staat een reusachtige linde van ruim 4,5 meter omtrek en een kleinere etagelinde. Ook Borger heeft een kleine etagelinde, hier als Wilhelminaboom uit 1880. Veel monumentale boerenhofsteden met de opvallend hoge rieten daken hebben oude snoeilinden op het erf. In Havelte staan enkele, mogelijk 18e eeuwse, linden op de huiserven van de pastorie en het huis Wartena. Voor het Schulthuis in Diever staan oude linden. Andere voorbeelden zien we in Zweelo en Exloo. Eeuwenoude linden vinden we ook in Emmen, een holle en grillige boom te Eelde (Paterswolde) en bij een boerderij langs het Zuidlaardermeer in Midlaren. Een bezoek aan Assen is de moeite waard, waar in de parken en plantsoenen verscheidene linden van de laat 19e eeuw staan zoals in het landgoed Overcingel.

(landgoed Overcingel is onlangs tot natuurmonument verklaard. Het is voor zover wij weten het eerste monument in de stad. red.)

Overijssel

Het landelijk gebied van Overijssel heeft veel te bieden op lindegebied, vooral langs de IJssel en in de beekdalen. Vermeldenswaardig is Twente waar de inheemse winterlinde nog geregeld in

Overijssel:
Havezathe Everloo
Langs de kasteelgracht
staan snoeilinden met een
gemiddelde doorsnede van
ongeveer zestig centimeter.
De leeftijd wordt geschat op
250 jaar.
foto: Bert Maes

lindeboompjes geplant in een halve cirkelvorm, die ouder zijn dan op grond van de dikte verwacht zou worden. Ook kleinere tuinen kunnen onverwachte bomen opleveren zoals in Balk, waar voor een landhuis een tweetal oude snoeilinden van ruim 4 en 5 meter omtrek staan.

Drenthe

De mooiste lindebomen in Drenthe moeten we

houtwallen en boerenbosjes voorkomt o.a. in het Olde Venterink, langs de Weerselose beek en de Dinkel, op de Austiberg en Paaschberg. Twente is het belangrijkste gebied voor inheemse groeiplaatsen van de winterlinde in ons land. Een winterlinde met een stamomvang van ca 5 meter staat langs de weg Oldenzaal-Losser. Zeer oude Hollandse linden staan in de dorpskom van Hellendoorn, bij het voormalige land-

goed Oosterhof in Rijssen, thans museum en in Diepenveen bij Deventer de z.g. Kozakkenlinde. In Wijhe langs de IJssel staat een etagelinde op een boerenerf. Een apart plekje in de wereld is het voormalige vrouwenstift van Weerselo, met boerderij, middeleeuwse kerk en kerkbrink. Voor de 18e eeuwse stiftshuizen staat een viertal zeer hoge meerstammige lindebomen. In Weerselo is ook de Havezathe Everloo, met grillig gevormde snoeilinden langs de gracht en één hoge opgaande boom. Andere fraaie exemplaren staan o.a. in Enter, Geesteren, Heino, Deurningen, Diepenheim en Mander.

Gelderland

Als grootste provincie heeft Gelderland een verscheidenheid aan landschappen en een ruime variatie aan lindebepantingen. In de Achterhoek rond Winterswijk langs de Slinge en Rathemse beek zijn nog enkele inheemse groeiplaatsen van de winterlinde, meestal als restanten van vroeger hakhout. Een bijzonderheid is het voorkomen van de zomerlinde in het gebied langs en in de nabijheid van de IJssel o.a. bij Zutphen, Vorden en Middachten: niet alleen in de lanen en parkbossen bij de vele historische buitenplaatsen (kasteel Vorden, Wildenborch, Ruurlo, Voorst, Middachten, Enghuizen, Boekhorst, Hackfort en Verwolde b.v.), maar ook in de houtwallen. Gezien de ecologie van deze lindensoort en ook het voorkomen van zeer oude zomerlinden zoals de zogenaamde Lodewijkslinde in Vorden en in den Bramel tussen Warnsveld en Vorden, mag deze soort hier als inheems worden beschouwd. In de buurtschap Warken bij Warnsveld staat een Hollandse linde van ca. 7 meter omtrek, wellicht 300 à 400 jaar oud, op een boeren erf. In Lochem, bij boerenhoeve Blankenburg, staat een linde die geplant is in 1795.

De zomerlinde verjongd zich ook op verschillende plaatsen. De linde van den Bramel is opmerkelijk omdat de onderste zijtakken laag hangen tot op de grond, wortelen, en nieuwe uitlopers vormen. Het resultaat is een aantal kringen van jongere bomen rondom en verbonden met de moeder-boom.

Ofschoon uit de resultaten van stuifmeelonderzoek blijkt dat op de Veluwe ooit lindebossen moeten zijn geweest, is de zandbodem weinig geschikt. Toch staan in de pittoreske landelijke dorpen aan de randen van de Veluwe en langs de Hierdense beek aardige snoeilindebepantingen zoals te Elspeet, Elburg, Uddel, Garderen, Gortel en Staveren. Het rijkst zijn de zuidflank: (de Wageningse berg met Renkum, Bennekom, Heelsum, Oosterbeek) en de landgoederen rond Arnhem. Eeuwenoude linden staan te Wezep fraai in het weiland naast een oude duiventoren, in Barneveld met verweerde en grillige exemplaren op boerenerven in de buurtschappen Terschuur, Schaffelaar en Kallenbroek, in Hummelo-Laag Keppel. Een zeer monumentale boom staat op een boerenerf in Oosterhuizen onder Apeldoorn. In Veessen, Gemeente Heerde, staat een vier-etagelinde. In de streek van de Nederrijn en de Waal vallen de dijkclinden op, hetzij als bakenbomen op het dijktaalud zelf, of als gesnoeide leilinden voor de boerderijen. De oudste dijklinde staat in Driel bij Heteren. Op de rivierkleigronden zijn enkele landgoederen

met parkbossen, waar lindelaneen zijn aangeplant en die deels een onderdeel van het bos vormen. Deze bostypen zijn vrij zeldzaam en hebben vaak stinseflora. We noemen Mariënwaard, Zoelen en 's Heerenberg. Enkele veelal nog gaaf bewaard gebleven historische rivierdorpen en -stadjes hebben snoeilindebeplantingen:

Snoeilinde laantje op de Kopse Hof

Buren, Beusichem en Batenburg. In Beesd is de fraaie snoeilindebeplanting in de Dorpsstraat onlangs onnodig gekapt, maar gelukkig wel herplant.

In het Rijk van Nijmegen bevinden zich enkele -mogelijk inheemse - groeiplaatsen van de winterlinde op de Duivelsberg bij Beek (gem. Ubbergen), met hoge bomen van zo'n anderhalve eeuw oud, en op de St.Jansberg bij Groesbeek. Bij Berg en Dal en Ubbergen zijn enkele oudere lindelaneen. Curieus is het snoeilinde-laantje op de Kopse Hof. Er is een heuvel met

een kring van linden waarbij de wortels nabij de stamvoet door erosie vrij liggen. Een zeer oude holle snoeilinde staat voor een huis in Heumen. Tenslotte is een bezoek te adviseren aan de botanische tuinen van de Landbouw-Universiteit in Wageningen waar ook enkele exotische lindensoorten uit Amerika, de Kaukasus, China en Japan zijn te zien. Het is in ons land de meest uitgebreide levende lindencollectie.

Bert Maes.

Literatuur

- Berk, G.L., 1976. Ons Bomenland. Bussum.
- Berk, G.L., 1979. Zwerven door ons Bomenland. Bussum.
- Bomenstichting/Staatsbosbeheer, Archief bomeninventarisatie. Utrecht.
- Copijn, J., ca 1977. Bomen laten leven. Amsterdam.
- Fontaine, F.J., 1989. Het geslacht Tilia L., De Linde. Boomspiegel, Haaren.
- Graaff, G. de en J.Pit, 1984. Geheimen van bomen. Barneveld.
- Hendriks, J. en A. Werker, z.j., Bomen in Limburg, Maastricht.
- Maes, N.C.M. en T. van Vuure, 1989. De linde in Nederland. Uitgave Stichting Kritisch Bosbeheer, Utrecht.
- Maes, N.C.M., 1989. De linde in Brabant. In: Monumenten, Helvoirt.
- Maes, N.C.M., 1989. De linde in Nederland (1). In: Bomennieuws, december 1989

Gelderland: Den Bramel Deze oude zomerlinde heeft natuurlijke allegers gevormd. Op de plaats waar de tak de grond raakt, heeft deze geworteld en is hij uitgelopen. Zo zijn rondom de moederboom enkele cirkels van jonge linden ontstaan. foto: Bert Maes

De lindeboom in Nederland

deel 3 - slot van de linde-excursie

In dit artikel worden de opvallende linden in de zuidelijke provincies besproken.

De vorige twee artikelen verschenen in Bomen-nieuws nr. 6/89 en nr. 1/90. In het eerste artikel ging auteur Bert Maes in op het gebruik en het voorkomen van de linde in ons land. Het tweede artikel behandelde de noordelijke provincies.

Utrecht

De provincie Utrecht heeft zeer uiteenlopende landschapstypen: de Heuvelrug, de Vechtstreek en het Kromme Rijngebied, de polders, de Lek met dijken en uiterwaarden en de Gelderse vallei. Interessant is de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug. Vooral in de 19e eeuw kwamen hier villa's en buitenplaatsen voor, waarvan de beplantingen inmiddels een monumentaal karakter hebben gekregen. In het park van Zeist en rond het Slot staan hoge linden en snoeিলinden. Fraaie lindelannen zien we o.a. in Rhenen en op het landgoed Beverweerd te Werkhoven. Maar ook oudere bomen treffen we hier aan zoals de legendarische linden van Achterberg (Levendaal), Overberg bij Amerongen en in de uithof in Bunnik, alle Hollandse linden van zo'n 300 à 350 jaar. De linde van Levendaal van ca 6 meter omtrek heeft een grillige holle stam met enkele adventiefwortels. Deze fantastische boom, wellicht oorspronkelijk bij een kasteel behorend, is door de zorg van de bekende boomchirurg J'ørn Copijn behouden gebleven. Bij het landhuis Den Treek staat een gehavende maar nog karakteristieke oude snoeïlinde. Het gebied van Langbroek valt op door gave oude boerderijen langs de wetering met gesnoeide leilinden. Ook in het poldergebied van Werkhoven en Schalkwijk zijn schitterende voorbeelden te zien van het echte linden-snoeivakwerk. De dorpen in het gebied van de Kromme Rijn, veelal met historische kern, hebben lindebepanting zoals in Werkhoven en Amerongen. Op het landgoed van het kasteel Amerongen is een opmerkelijke ronde heuvel met omgrachting waarop een ring van hoge opgaande lindebomen. Een voorbeeld van een zeer oude dijklinde staat bij Tull en 't Waal, onder Houten, die onlangs door adviezen van de Bomenstichting gespaard kon blijven bij de dijkverzwaring! In het weidegebied in het westelijk deel van Utrecht, zoals de Lopikerwaard, zijn tal van mooie boerderijlinden te zien. In IJsselstein is de schitterende snoeïlindebepanting van het Paardenlaantje enige jaren geleden opgeknapt en verzorgd. Enkele omvangrijke linden staan op het landgoed de Voorn in de Meern. Langs de Vecht met de vele buitenplaatsen zijn verscheidene lindelannen, b.v. Over Holland, Gunterstein, Nijenrode en Oud-Zuilen, naast monumentale bomen rondom de kastelen en landhuizen. De oudste zijn de twee 18e eeuwse Hollandse linden op het kasteelplein van Nijenrode. Langs de historische bebouwing van Maarssen is een fraaie reeks leilinden te zien.

De stad Utrecht zelf heeft bezienswaardige lindebepanting uit het midden van de vorige eeuw op de grachtwerven. Op straatniveau loop je als

het ware langs de boomkruinen. In de Singels rond de oude binnenstad zijn nog lindebomen uit de aanlegtijd van de Zochers. De latere Utrechtse parken als Wilhelminapark, Hogelandse park, Oog-in-Al en Julianapark hebben de nodige linden waarbij ook uitheemse soorten als zilverlinde, Krimlinde en Amerikaanse linde. Voor zeldzamere lindensoorten is men aangewezen op de Botanische tuin van de Rijksuniversiteit in de Uithof. Een monument op zich is de Maliebaan in Utrecht met maar liefst zes linderijen. De Maliebaan is aangelegd in de 17e eeuw, maar de huidige bomen zijn alle van ca. 1850. De mooiste exemplaren staan op de

rotonde aan het begin. Het Janskerkhof rond de romaanse Janskerk is een voorbeeld van een lindebepanting met een traditie van eeuwen. In de middeleeuwen stond hier een gerechtslinde.

Noord-Holland

In de Provincie Noord-Holland is de traditie van lindenaanplant al oud en werden er ongetwij-

*Utrecht: Achterberg
Hollandse linde van 6 meter
omtrek en een geschatte
leeftijd van 350 jaar.
foto: Bert Maes*

*Noord-Holland: Velserbeek
Linde uit de 18e eeuw op
het landgoed Velserbeek
nabij Velsen-Zuid
foto: Bert Maes*

feld in de 17e eeuw al klonen van de Hollandse linde gekweekt en verhandeld. Het meest in het oog springend zijn de fraaie lindebepantingen van de buitenplaatsen van de binnenduinrand in Kennemerland. Velserbeek, Elswout en Huis te Manpad spannen de kroon met hoogopgaande linden en monumentale snoeilindelanelen. De oudste linden stammen uit de 18e eeuw. Terecht geroemd worden de vele linden van de Haarlemmerhout: de Korte Houtweg, een deel van de Spanjaardslaan en rond het Hertenkamp waar de oudste exemplaren uit ca. 1800 te zien zijn. Jammer genoeg wordt er in Haarlem erg ruig gesnoeid en te snel aan verjonging gedacht! Op de bolwerken van Haarlem staan linden uit de Zochertijd, evenals in Alkmaar. Een aparte sfeer heeft de ruine van Brederode in Santpoort waaraan enkele hoge linden bijdragen. Aardige snoeilinden staan in de oude kern van o.a. Bergen. Ook Amsterdam heeft hier en daar linden in het historische stadsgedeelte en in de parken, al bepaalt de iep daar veel meer het stadsbeeld. Enkele mooie linden staan in Artis en een oudere, zij het sterk ingekorte, zomerlinde in de oude Hortus Botanicus.

Zuid-Holland

Ook Zuid-Holland heeft een oude traditie op lindegebied. Van Den Haag zijn vermeldingen bekend uit de 16e eeuw van aanplant op de Vijverhof. De - al door Huijgens bezongen - Korte en Lange Voorhout hebben vele linden. In Den Haag worden nog steeds overal linden aangeplant langs de straten en grachten. Den Haag kan als een goed voorbeeld gelden van een stad die veel zorg besteedt zowel aan het oudere bomenbestand als aan de jonge aanplant. De veelal venige bodem maakt het in deze stad soms extra moeilijk om een goed groeimilieu te scheppen. Het 17e eeuwse land

Zuid-Holland: Voorschoten
Dorpsbeeld met snoeilinden
foto: Bert Maes

goed Zorgvliedt heeft een interessant lindebestand, maar niet meer uit de tijd van de aanleg. Ook het park Clingendael heeft het een en ander op lindeterrein te bieden. In de historische kernen van o.a. Leiden, Gouda, Delft, Schoonhoven, Vianen, Oudewater en Dordrecht, deels ook op de bolwerken of restanten daarvan, zijn de nodige linden te zien. In Leiden staat bij de Burcht, een stenen ringfortheuvel uit de 13e eeuw, de jongste etagelinde

de in ons land. Een oude snoeilindebepanting, wellicht uit ca. 1800, staan in de historische kernen van Voorschoten en Noordwijk. Een ander karakter hebben de grote middeleeuwse polderontginningen van de Krimpenerwaard, Alblasserwaard en Vijf Herenlanden (vooral Heien Boeicop) met op vele plaatsen gave boerderijen uit de 17e en 18e eeuw met snoeilinden. Een oude linde bij de z.g. leugenbank staat in het stadje Heukelum. Arkel en Asperen hebben mooie snoeilinden. Tenslotte noemen we hier Oostvoorne met als bijzonderheid oude stobben van de zomerlinde nabij de Tenellaplas.

Zeeland

Enkele landgoederen op de binnenduinrand van Walcheren hebben oudere lindebepanting, deels in laanverband. De mooiste uit de 19e eeuw staan zeker bij het middeleeuwse kasteel Westhove. Voor op het kasteelplein staat een 18e of misschien nog laat 17e eeuwse lindeboom. Het is een grillige holle, maar nog vitale boom. Het is vermoedelijk de oudste linde van West-Nederland. Een aparte plaats nemen de dijklijnden in van Zeeland. Ze moeten al een lange traditie hebben, al zijn de oudste exemplaren thans niet ouder dan ongeveer 150 jaar. In het vlakke deltagebied zijn het bakens die van veraf te zien zijn. Dijklijnden komen voor op Zuid-Beveland ten westen van het kanaal door Zuid-Beveland en bij Hengstveld in Zeeuws-Vlaanderen. Het betreffen de oude bedijkingen o.a. in de Brede Watering bij Yerseke, bij Nisse aan de Grote Dijk en bij Kapelle. Oudere linden staan in de historische stadskern van Middelburg, b.v. op de Dam en in Goes bij de Haven. Bij de abdij van Middelburg is het goed toeven op een terras met enkele seriegeschakelde etagelijnden. In Aardenburg is een aardige lindenberceau bij het kerkhof van de middeleeuwse kerk. Sfeervol zijn de snoeilindebepantingen in St. Anna ter Muiden en Wemeldingen.

Op vele plaatsen vinden we in Zeeland snoeilinden op de oudere boerderijerven.

Noord-Brabant

Ofschoon er na de oorlog veel is veranderd, is Brabant nog steeds de lindeprovincie bij uitstek. In het wild is de linde vermoedelijk verdwenen, al maakt het voorkomen ervan in een paar houtwallen op de hoge oevers van de Oosterschelde en langs de Maas een natuurlijke indruk. Verscheidene boerderijen, wegen, lanen en pleinen hebben mooie lindebepanting en bijzonder zijn de nog verschillende dorpen en stadjes met lindebrinken, hier van ouds plaatse of heuvel genoemd. In Oost-Brabant o.a. Hilvarenbeek, Liempde, Oirschot, Boomen bij Someren, Luijksgestel en Oisterwijk, in het westen Baarle Nassau, Geertruidenberg en Etten-Leur. Het meest lindenrijke dorp van Brabant is Oisterwijk waar het historische dorpscentrum, met gave oude dorpswoonhuizen, vele opgaande linden heeft en een lindenberceau in het midden, het z.g. trouwlaantje. Deze brink heeft toepasselijk de naam 'de Lind'. Achter het gemeentehuis staat een eeuwenoude etage-zomerlinde, een wonderlijke boom waarvan de stam uit een vlechtwerk van kleinere deelstammen bestaat. Een trouwlaantje

vinden we ook, zij het jonger, in Prinsenbeek bij Breda. Hilvarenbeek heeft een oude 17e eeuwse etagelinde op het Vrijthof bij de middeleeuwse kerk. De gaafste etagelinde met drie etages en nog volledige centrale stam, staat in Nuenen. Het is een zomerlinde van ruim 6 meter omtrek. In Tilburg staat een, zij het gehavende, 17e eeuwse etagelinde op de Heuvel, een van de vele vroegere brinken die Tilburg rijk is. Het aardige is dat een 15e eeuwse Mariawonder wordt toegeschreven aan deze 17e eeuwse boom. Het is wel bekend dat er een voorganger geweest moet zijn. Van Oirschot zijn de oudste vermeldingen uit de 14e eeuw bekend. Brabant is de enige provincie waar nog oude etagelinden te vinden zijn, maar vroeger was er een grotere verspreiding. Jongere etagelinden uit de 19e of misschien late 18e eeuw staan te Etten, Uden, Heeswijk-Dinther, Nistelrode, Beek en Donk, Beers, Eersel, Leenderstrijp, Groeningen en Handel. In Handel is een kruiswegstation die geflankeerd wordt met snoeilinden. Het buurtschap Boomen onder de gemeente Someren is een beschermd dorpsgezicht bestaande uit een boerderijgroep met oude linden, waaronder een boom uit de 17e eeuw. Geertruidenberg heeft een schitterend historisch dorpsplein bij de middeleeuwse kerk en oud raadhuis met rondlopende lindenberceau. Etten kan gelden als een fraai voorbeeld van een verbreed straatdorp, oorspronkelijk ook kasteeldorp, met snoeilindebeplanting en de genoemde etageboom. Kleinere buurtschappen ontleen hun pittoreske beeld mede aan de linden zoals bij Beugen (Vrijthof) (onder Boxmeer), Baarle

lindebomen o.a. in de Zandstraat en bij het kasteel Boxmeer. Andere eeuwenoude linden staan in Rosmalen, gespaard in een nieuwe wijk, in Tilburg achter de neogotische kerk van de Heikant, in Haaren bij kasteel Nemelaer waar

Zeeland: Aardenburg
Lindenberceau
foto: Bert Maes

helaas een ander exemplaar recent werd gekapt, bij instituut Haarendael, op landgoed Zegenwerp in Sint-Michiëlgestel, in Beers, in Vlijmen bij kasteel van Nieuwkuijk, thans het 'Land van Ooit', boerderij het IJzeren Hek bij Breda, helaas erg drastisch ingekort, en de meest westelijke: een tweestammige boerderijlinde te Sprundel bij Rucphen.

Landgoederen in Brabant met linden liggen vooral ten zuiden van Den Bosch aan de benedenloop van de Dommel: Reewijk in Vught, Haanwijk en Zegenwerp in St Michielsgestel,

Noord-Brabant: Oisterwijk
In het lindenrijkste dorp van
deze provincie staat deze
etagelinde van ruim
300 jaar oud
foto: Bert Maes

Boschhoven. De Hoevens bij Alphen.

Brabant is tevens de provincie waar de oudste linde en wellicht de oudste boom van ons land staat, in Sambek (Gemeente Boxmeer). Het is een Hollandse linde van bijna 8 meter omtrek. In de holle stam heeft zich een dikke adventiefstam ontwikkeld. Door verwerking en natuurlijke herstellingen is het een grillige en kunstzinnig uitzijnde boom geworden. In de gemeente Boxmeer staan nog verscheidene andere fraaie

Wilhelminapark in Boxtel met oude boerderijlinden en Nemelaer in Haaren. Van andere plaatsen noemen we het kasteelpark en de Warande in Helmond, kasteelpark van Beek en Donk, kasteel Zwijnsbergen in Helvoirt, Strijdhoeve in Udenhout, kasteelpark van Loon op Zand, Oude Warande in Tilburg, Groot Molenbeek in Bergen op Zoom met oude geënte zilverlinde en Mattembergh met gesnoeide lindenhaag in de gemeente Woensdrecht.

Limburg: Maastricht
In de nieuwbouwwijk Heer is
deze zomerlinde gespaard
foto: Bert Maes

Limburg: Valkenburg
Nabij Schaelsberg staan
wegkruis en kapelletjes in
een karakteristieke linden-
omgeving foto: Bert Maes

De religie gaat in Brabant vaak gepaard met lindebepanting zoals bij de kruiswegstatie in Handel met een rij van oude grillige snoeibomen, en rond de kapel van St. Anna in Best. Vooral langs de Maas worden snoeilinden graag gebruikt als afscheiding van kerkhoven zoals in Bokhoven en Engelen boven Den Bosch, Lithoyen, Reek bij Schaijk en Boxmeer.

Zuid-Limburg komen hier en daar de inheemse zomer- en winterlinde voor, o.a. bij Goedenraad, op de Riesenbergrbos, met een winterlinde van ruim 3 meter stamomvang, en Savelsbos. In de Schone Grub van het Savelsbos is de mooiste inheemse lindedegroeiplaats te zien met ca 150 jaar oude opgaande zomer- en winterlinden. De winterlinde komt in Limburg meest als hakhout voor. De linde verjongt zich op allerlei plaatsen. Een belevnis is een route van Vijlen naar Cotessen waarlangs drie eeuwenoude zomerlinden, met de bekende kruisbeelden, te zien zijn. In Heer onder Maastricht staat een oude zomerlinde waarin een schat verborgen zit, gespaard in een nieuwbouwwijk. Bij een 18e eeuwse huis in het buurtschap Gasthuis staat een evenoude holle zomerlinde met kruisbeeld. Even over de grens in Aken, Aken Forst, staat bij een neoromaanse kerk een linde van maar liefst 11 meter (!) omtrek, mogelijk van oorsprong een etagelinde.

Op tal van plaatsen in Limburg, meestal op wegsplitsingen, staan wegkapelletjes en kruisen met oude snoeilinden met soms wat spookachtige vormen o.a. in Urmond, Linne, Schinnen, Posterholt, Hunsel, Gulpen, bij kasteel Terborgh en Nuth. Schitterende snoeilindelanen zijn er nog in Oud Valkenburg bij kasteel Schaloen, in Geulhem, op de Schaelsberg, en dan de door de gemeente onlangs opgeknapt en aangevulde leilinden bij het kasteel van Wijnandsrade. Er was al een kapvergunning verleend, maar gelukkig is vorig jaar de historische laan weer in ere hersteld. Op een berg naast het kasteel staat een kring van hoge oude linden. Op de binnenplaats van het kasteel Puth staan twee monumentale lindebomen. Op de Schaelsberg, een oude hermitage, staat een groep van opgaande linden. In Spaubeek staat op een wegsplitsing een kleine drie-etagelinde. Opvallend is aan de Ransdalerweg in Klimmen een oude linde pal tegen en deels vergroeid met een vakwerkboerderij.

Mooie dorpsbeplantingen zijn o.a. te zien in Eysden en Lottum. In Maastricht resteert van de oude beplanting op het Vrijthof nog een zomerlinde naast de romaanse Sint Servaas. In het stadspark, een van de oudste parken in ons land uit het begin van de vorige eeuw, staan enkele linden mogelijk uit de aanlegtijd. Op de Caberg staan twee enorme zilverlinden.

Noord-Limburg sluit aan op het landschap van oostelijk Brabant. Oude linden staan in Broekhuizen, Ohé en Laak, Born en Echt. Een oude lindenrij staat bij het hof Genraay te Venlo. Tenslotte wordt het lindeboombier te Neer gebrouwen naast een lindeboom waaraan de brouwerij haar naam ontleent.

Flevoland

In deze jonge provincie zijn weinig oude lindebomen te vinden, een enkel exemplaar op het voormalige eiland Urk. In de polders van Oostelijk Flevoland zijn een paar percelen met winterlinden ingeplant. Ze behoren tot de weinige voorbeelden van jonge lindebossen in ons land.

Bert Maes.

Literatuur

- Berk, G.L., 1976. Ons Bomenland. Bussum.
- Berk, G.L., 1979. Zwerven door ons Bomenland. Bussum.
- Bomenstichting/Staatsbosbeheer, Archief bomeninventarisatie. Utrecht.
- Copijn, J., ca 1977. Bomen laten leven. Amsterdam.
- Fontaine, F.J., 1989. Het geslacht Tilia L., De Linde. Boomspiegel, Haaren.
- Graaff, G. de en J.Pit, 1984. Geheimen van bomen. Barneveld.
- Hendriks, J. en A. Werker, Bomen in Limburg, Maastricht.
 - Maes, N.C.M. en T. van Vuure, 1989. De linde in Nederland. Uitgave Stichting Kritisch Bosbeheer, Utrecht.
 - Maes, N.C.M., 1989. De linde in Brabant. In: Monumenten. Helvoirt.

Op het kerkhof Loven in Tilburg verjongt de linde zich tussen de kalkhoudende grafzerken. In Lithoyen is een monumentale dijkbeplanting bij het voormalige kasteel ter plaatse. Ook de steden hebben het nodige te bieden. Opmerkelijke lindebepanting is te zien in Bergen op Zoom op de Korenmarkt en de Belvédèrestraat en op het voormalige bolwerk, door Rosseelse omgevormd tot park. In Rosendaal heeft de tuin bij Charitas enkele grote linden, de laatste met een rij Krimlinden. In Breda zien we het Valkenberg, een van de oudere parken in ons land, met o.a. een kring van zilverlinden, het Wilhelminapark van L. Springer en snoeilinden in de Boschstraat. Tilburg heeft het Wilhelminapark, eveneens van Springer en het Leijpark. In Den Bosch staan op de voormalige stadswallen monumentale lindebomen. Eindhoven is de moeite waard vanwege de rijke straat- en laanbeplantingen waarbij ook minder algemene lindesoorten en variëteiten zijn gekozen.

Limburg

In het heuvelachtige krijt- en lössgebied van